

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕРМІНІВ *ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ* ТА *ІНТЕРТЕКСТ* У СУЧАСНІЙ КОМУНІКАТИВНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

© Швець Я., 2010

У статті представлений аналіз тлумачень термінів *інтертекст* та *інтертекстуальність* крізь призму сучасної комунікативної лінгвістики та лінгвосеміотики. Особливу увагу звернено на формування інтертекстуальних зв'язків «текст у тексті» і «текст між текстами» й запропоновано підходи до визначення категорії *інтертекстуальність*.

Ключові слова: інтертекстуальність, інтертекст, лінгвосеміотика, комунікативна лінгвістика.

The article deals with the terms *intertext* and *intertextuality* as it is treated in modern communicative linguistics. Special attention has been paid to the formation of intertextual ties of “text in text” and “text within texts” types. The approaches to the definition of the category of *intertextuality* are suggested.

Key words: intertextuality, intertext, linguosemiotics, communicative linguistics.

Спрямованість сучасної лінгвістики на дослідження тексту з використанням комунікативного та лінгвосеміотичного підходів зумовлює зацікавленість питанням інтертекстуальності. Вона обумовлена тим, що одним із основних сучасних напрямків лінгвістичних досліджень є комплексний аналіз тексту на всіх рівнях його структурно-семантичної організації та функціонування.

Незважаючи на те, що за останні роки в Україні та за її межами з'явилося чимало праць присвячених питанням інтертекстуальності та інтертексту, у яких ці явища розглядаються в різних своїх проявах, у дослідженні міжтекстових взаємодій не досягнуто повної узгодженості. Комплексне вивчення інтертекстуальності та інтертексту в сучасній комунікативній лінгвістиці продовжується, що зумовлює актуальність цього дослідження, яке має на меті узагальнити підходи до визначення термінів інтертекстуальність та інтертекст, зокрема в плані формування інтертекстуальних зв'язків «текст у тексті» і «текст між текстами».

Основи лінгвістичних досліджень інтертекстуальності були закладені працями Ю. Крістєвої і Р. Барта (постструктуралістська школа) та М. Риффатера і Дж. Калера (семіотична школа). У сучасній лінгвістиці інтертекстуальність розглядають як текстову категорію (Р. Богранд, О. Веселовський, О. П. Воробйова, У. Дресслер, О. Потебня), як передумову текстуальності (Р. Богранд, В. Дресслер, Ю. М. Лотман, В. А. Лукін) та аналізують з точки зору засобів її реалізації в конкретних текстах (О. Ю. Абрамова, Л. Г. Бабенко, С. Т. Золян, Л. Ф. Омельченко, Н. Фатеєва та ін.). До проблеми множинних зв'язків тексту з іншими текстами зверталися І. В. Арнольд, М. Бахтін, А. Беннет, І. В. Бітенська, Р. Богранд, В. Виноградов, Ж. Дерріда, У. Еко, І. П. Ільїн, Н. А. Купіна, К. Леві-Стросс, Е. В. Михайлова, М. Ріффатер, О. Розеншток-Хюсі, С. Фіш, М. Фуко і Р. Якобсон.

Семіотичне поняття інтертекстуальність (з фр. *Intertextualite*) запропонувала Юлія Крістєва [1] у 1967 році. Вона розглядає тексти як поєднання двох осей, яке забезпечується особливими кодами: залежними між собою інформаційними контекстами та посиланнями на них. Вертикальна вісь — поєднує текст із іншими текстами, а горизонтальна — автора та читача повідомлення. Єдність цих осей указують на той факт, що кожен текст і кожне прочитання залежать від попередніх кодів. У зв'язку із цим Ю. Крістєва стверджує, що будь-який текст є інтертекстом і результатом інших дискурсів. Вона також наголошує, що слід зосереджувати увагу не на структурі тексту, а на процесах його структуризації. Символи як і будь-які інші семіотичні елементи контекстуалізуються з метою створення іншого тексту. На основі цього, Ю. Крістєва визначає інтертекстуальність як «текстуальну інтеракцію, що відбувається в межах окремого тексту» й підкреслює, що текст у

процесі інтертекстуалізації постійно трансформується, створюється й переосмислюється [1].

У 1968 році Р. Барт проголосив «death of the author» (смерть автора) і «birth of the reader» (народження читача). Вивчаючи інтертекстуальність із семіотичної точки зору, він запропонував канонічне тлумачення інтертексту. Засадничим для цього тлумачення є твердження, що кожний текст є інтертекстом, інші ж тексти присутні в ньому на різних рівнях у краще чи гірше розпізнаних формах: інтертекст — це «текст у тексті». Кожний текст є новим полотном, зітканим зі старих цитат. Уривки культурних кодів, формул, ритмічних структур — усі вони присутні в тексті, перемішані в ньому [2, с. 78].

Для Р. Барта кожен твір має свій «текст», залежить від нього й без тексту існувати не може, як не може «існувати кометний шлейф без комети», при цьому відношення твору до тексту завжди носить активний характер [3, с. 415].

Ю. М. Лотман вважає, що «текст у тексті» є своєрідною «гіперриторичною побудовою» характерною для розповідних текстів. Основний текст виконує завдання опису або написання іншого тексту, що й складає зміст усього твору. Визначивши ситуацію «текст у тексті» як феномен використання «чужого» тексту, що має особливу риторичну побудову, у якій відмінність у закодованості різних частин тексту стає виявленим чинником авторської побудови й читацького сприйняття тексту, Ю. Лотман уводить поняття семіосфери як «синхронного семіотичного простору, що заповнює межі культури й зумовлює роботу окремих семіотичних структур, а також фактор їх появи» [4]. Побудову певних відношень тексту із семіотичним універсумом — кодом культури, науки, літератури, тощо — В. В. Налімов називає «слідами минулих текстів» [5, с. 87]. Текст як макрознак виступає редукованим, формуючи при посиланні на нього в іншому тексті вбудовану семіотичну ситуацію, що змінює семіотичну ситуацію всередині того текстового світу, у який його вводять [6]. О. П. Воробйова, характеризуючи художній текст як макрознак, відзначає єдність текстового значення, неподільного смислотвірного принципу [7, с. 29].

Окрему цінність для дослідження інтертекстуальності в семіотичній школі мають ідеї М. Ріффатера. Він розглядає категорію інтертекстуальності на основі семіотичного трикутника Г. Фреге. Вершини цього трикутника відповідають тексту, інтертексту, інтерпретанті. Інтертекстуальність не функціонує, а значить не отримує текстуральності, якщо читання від тексту до інтертексту не проходить через інтерпретанту. Саме завдяки цій інтерпретанті текст та інтертекст перетинаються. На думку М. Ріффатера, це дозволяє говорити, що текст та інтертекст не пов'язані між собою як «донор» і «реципієнт», а їх відношення не зводяться до примітивних уявлень «запозичень» і «впливів». Завдяки інтерпретанті відбувається перетин і взаємна трансформація смислів обох текстів і з'являється те, що М. Бахтін називає «смисловими гібридами» [8, с. 135].

Повертаючись до досліджень Р. Барта, слід зазначити, що дослідник визначає інтертекстуальність не лише як міжтекстовий зв'язок «текст у тексті», але і «текст між текстами». На його думку, текст не можна розглядати як завершений продукт, а лише як безперервну взаємодію між текстами, висловлюваннями, символами, іменами, цитатами тощо. Узятий окремо текст є міжтекстом по відношенню до якогось іншого тексту. Пошуки «джерел» і «впливів» відповідають міфу про «філіацію творів», текст же утворюється із анонімних, невловимих і разом з тим вже відомих цитат [3].

Підхід до визначення інтертекстуальності, який може бути описаний як дослідження «тексту між текстами», запропонував М. Бахтін. Він стверджував, що «всьяке слово (текст) є певним перетином інших слів (текстів), де можна прочитати ще інше слово»; «будь-який текст будується як мозаїка цитат, будь-який текст є продуктом всмоктування й трансформації будь-якого іншого тексту» [9].

Підсумовуючи, можна узагальнити існуючі підходи до визначення інтертекстуальності наступним чином: 1) взаємодія великої кількості текстів один з одним у певному творі, який виступає щодо цих текстів як ціле стосовно частини [10, с. 317]; 2) складова частина широкого родового поняття, так би мовити, інтер/.../альності, смисл твору повністю або частково формується через посилання на інший текст, який можна знайти у творчості того ж автора, у суміжному дискурсі або в літературі попередніх років [11, с. 12]; 3) сітка відношень, що встановлюються між створюваним текстом чи текстом, що сприймається, та іншими текстами; робота тексту, що поглинає й перетворює інші тексти [12, с. 28]; 4) рекурсивний зв'язок із певними текстами (з тими, що вже створені), занурення тексту до континууму інших текстів (Н. А. Фатеева, М. С. Павлов), а також прокурсивний зв'язок (К. Леві-Стросс, М. Бахтін) як зв'язок з тим, що ще буде створено,

прогностичний вплив певного тексту на дальший розвиток текстами, жанру, семіосфери, до якої належить текст [13, с. 210]; 5) безперервний процес взаємодії текстів і світоглядів у загальному ланцюзі світової культури. Ця взаємодія реалізується в тексті у вигляді включень цитат, алюзій, ремінісценцій або навіть лексичних чи інших мовних вкраплень, що контрастують за стилем з текстом, що вміщує їх [14, с. 14]; 6) залежність тексту від попередніх слів, концептів, конотацій, кодів ... і текстів. Кожен текст є інтертекстом, який свідомо чи несвідомо щось запозичує з архіву попередньої культури [15]; 7) складова частина культури загалом і невід'ємна ознака будь-якого художнього тексту зокрема: будь-яка цитата, який би характер вона не носила, обов'язково вводить письменника в сферу того культурного контексту, огортає тією «сіткою культури», втекти від якої не здатен ніхто [16, с. 7]; 8) для читача — це установка на а) глибше розуміння тексту або б) дозвіл нерозуміння тексту за рахунок встановлення зв'язків з іншими текстами, де дискурсивні аномалії в місцях порушення лінійності логіки наративу зазвичай дозволяються тільки за рахунок виходу в інший текст [17, с.12–13].

Однак не всі дослідники тексту, які використовували у своїх працях термін інтертекстуальність, настільки широко розуміли цей термін. Представники комунікативно-дискурсивного підходу, Л. Делленбах, П. Ван ден Хевель трактують його як «взаємодію різних типів міжтекстових дискурсів — дискурс автора про дискурс персонажів, дискурс одного персонажа про дискурс іншого», тобто їх цікавить та ж проблема, що і М. М. Бахтіна — взаємодія «свого» і «чужого» слова [9, с. 234].

На нашу думку, місцем взаємоорієнтації та взаємодії текстів, коли будь-який з них може бути прочитаний як продукт включення й трансформації багатьох інших текстів, є культурно семіотичний універсум. Саме в такому просторі ми можемо говорити про інтертекстуальність як «текст у тексті» й «текст між текстами». При комунікативному підході інтертекстуальність можна розуміти як дискурсивну категорію, що вказує на рекурсивний та прокурсивний зв'язки тексту з культурою, що реалізується у вигляді включення в текст різних мовних засобів, які будь-яким чином є культурно значущими, а під кутом зору лінгвосеміотики — як «нероздільний сигнал у знаковому просторі культури» (Ю. Лотман), який при посиланні на нього в іншому тексті розвиває закладену в нього попередньо семіотичну ситуацію в тому тексті, у який він уводиться.

1. *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art* / Ed. Leon Roudiez. Trans. Thomas Gora, Alice Jardine, Leon Roudiez. — New York: Columbia UP, 1980. — 415 p. 2. Barthes R. *Texte* / R. Barthes // *Encyclopedia universalis*. — P., 1973. — Vol. 15. — 78 p. 3. Барт Р. *От произведения к тексту* / Роланд Барт // *Избранные работы: Семиотика. Поэтика*. — М., 1994. — 594 с. 4. Лотман Ю. М. *Текст как семиотическая проблема: Статьи по семиотике и топологии культуры [Электронный ресурс]* / Ю. М. Лотман. — Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Vuks/Culture/Lotm/14.php. 5. Налимов В. В. *Вероятностная модель языка* / В. В. Налимов. — М.: Наука, 1979. — 303 с. 6. Лотман Ю. М. *Текст у тексті* / Ю. М. Лотман // *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* — Л., 1996. — 434 с. 7. Воробьева О. П. *Текстовые категории и фактор адресата* / О. П. Воробьева — К.: Вища школа., 1993. — 199 с. 8. Riffatere M. *Semiotique intertextuelle: L'interpretant* / M. Riffatere // *Revue d'Esthetique*. — 1972. — № 1–2. — p. 108–150. 9. Бахтин М. М. *Эстетика словесного творчества* / М. М. Бахтин. — М.: Искусство, 1979. — 444 с. 10. *Літературознавчий словник-довідник* / [ред. кол. Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін.]. — К.: ВЦ «Академія», 1997. — 752 с. 11. Смирнов И. П. *Порождение интертекста: Опыт интертекстуального анализа с примерами из творчества Б. Л. Пастернака* / И. П. Смирнов. — СПб.: Образование, 1997. — 59 с. 12. Кораблева Н. В. *Интертекстуальность литературного произведения: [учебное пособие]* / Н. В. Кораблева. — Донецк: Кассиопея, 1999. — 28 с. 13. Селіванова О. О. *Лінгвістична енциклопедія* / О. О. Селіванова. — Полтава: Довкілля-К, 2010. — 844 с. 14. Арнольд И. В. *Проблемы диалогизма, интертекстуальности и герменевтики в интерпретации художественного текста* / И. В. Арнольд. — СПб.: Образование, 1995. — 59 с. 15. Adolphe Haberer. *Intertextuality in Theory and Practice* [Электронный ресурс] / Haberer Adolphe. — Режим доступа: <http://www.leidykla.eu/fileadmin/Literatura/49-5/str6.pdf>. 16. *Intertextuality in Faulkner* / Ed. by Grasset M., Polk N. — Jackson, 1985. — 217 p. 17. Фатеева Н. А. *Интертекстуальность и ее функции в художественном дискурсе* / Н. А. Фатеева // *Изв. АН. Сер. лит. и яз.* — М., 1997. — Т. 56. — № 5. — С. 12–21.